

Камбарова Г.Э.

**САЛТТУУ КУДАЛАШУУДАГЫ ЫРЫМ ЖЫРЫМДАР
(ТҮШТҮК КЫРГЫЗСТАНДЫН МИСАЛЫНДА)**

Камбарова Г.Э.

**РИТУАЛЫ И ОБРЯДЫ ТРАДИЦИОННОГО СВАТОВСТВА
(НА ПРИМЕРЕ ЮГА КЫРГЫЗСТАНА)**

G.E. Kambarova

**THE RITUALS AND TRADITIONAL RITES OF COURTSHIP
(ON EXAMPLE OF SOUTHERN KYRGYZSTAN)**

УДК: 897/52.327 (04)

Макалада түштүк Кыргызстанда жашаган кыргыздардын салттуу “белдегини кудалоо”, “бешик кетти”, “кешиктеш куда”, “эшиктеш куда”, “каршы куда”, “баш балоо” кудалашуусундагы ырым-жырымдар кеңири камтылган.

Негизги сөздөр: үй-бүлө, үйлөнүү, салт, каада, той, маданият, куда тушуу, калың, сеп, нике.

В статье описываются ранние формы традиционного сватовства кыргызов, проживающих на юге Кыргызстана. Такие как “белдегини кудалоо”, “бешик кетти”, “кешиктеш куда”, “эшиктеш куда”, “каршы куда”, “баш балоо”.

Ключевые слова: семья, брак, обычай, обряд, церемония, традиция, культура, свадьба, сватовство, калың, приданое, бракосочетание.

This article describes the early forms of traditional matchmaking Kyrgyz living in southern Kyrgyzstan. Such as “beldegini kudaloo”, “ beshik ketty”, “ keeshiktes kuda”, “eshiktesh kuda”, “ karshy kuda”, “ bash bayloo”.

Key words: family, marriage, custom, observance, ceremony, tradition, culture, wedding, woo, kalyng, dowry.

Бизге белгилүү болгондой кыргыздарда үйлөнүү үлпөтү, ар бир үй-бүлө үчүн көптөн күткөн маараке болуп эсептелинет. Алардын жашоосундагы чоң орунду ээлеген үйлөнүү тоюндагы каада-салттардын негизги максаты үй-бүлөнүн пайда болушу жана өнүгүшү.

XIX к. аягы – XX к. башында ата-энеси тарабынан кудалашуунун көп түрдү формалары болгон: бел куда - төрөлө элек балдарга ата-энелеринин куда түшүшү. Андан сырткары бешик куда – бешиктеги балдарды кудалап кою, баш – байлоо, кешиктеш кудаа, эшиктеш куда, каршы куда.

Кудалашуунун эң көп жайылган түрлөрү болуп кыргыз элинин турмуш-тиричилигинде кеңири кездешип келген түрү болуп, жакшы кыял-үмүт менен наристелер жарык дүйнөгө келе электе эле сөөктөшүп жакын болууну каалашып, балдарга ата-эненин куда түшүүсү – бел куда деп аталган. Ошол мезгилден тартып энесинин ичиндеги баланын тагдыры чечилген. Мында кудаалар жакын достор, кошуналар же болбосо башына оор күн түшкөндө бири-бирине жардам берген адамдар болгон. Бел куда болуп жатканда бири-бирине ант беришкен, түбөлүк кудая болууга.

Биз изилдеп жаткан аймактын көп жерлеринде кобүнчө кошуна өзбек, тажик элдерине жакын жшагандыгына байланыштуу тил өзгөчөлүктөрү болгон, бул кудалашуудагы ант берүү төмөндөгүдөй аталган: сөз бериш, лабзн алдык, лабзн алал. Бир үйгө

чогулуп дасторкон үстүндө чечилген бири-бирине жакшы каалоо тилектерди айтып бата берилген, анан болочок кудалар кудайды ортого салып сөз беришкен, анткени жергиликтүү элдин ишеними боюнча кудаа деген сөз кудай деген сөздөн келип чыккан деп эсептешкен, ошондуктан мындай кудалашууну буза алышкан эмес.

Андан сырткары, кээ бир жерлерде ок тиштешип, жаки шилекей алышып, чыпалактын канын сорушуп, жаки чыбык кыркышып, кудалашууга убада кылышкан.

Бел куда болгондон тартып ортолорунда жылуу мамиле күчөп, алыш бериштери арта баштаган. Турмуштун оор күндөрүндө жардамга келишип, жөлөнөр-таянары катары кызмат кылышкан.

Ал эми кудаланган балдар чоңойгондо бул макулдашууга каршы чыгышына жол берилген эмес, себеби кичине кезинен эле кудалашууну бузса болбойт биз кыз бергенбиз деп айтып тарбиялашкан. Информаторлордун айтуусунда бала төрөлгөн күнү, кудалык үчүн мал берилген. Муну калың төлөөнүн башталышы менен түшүндүрүшкөн.

Бири-бирине жакын адамдар мамилени түбөлүккө үзбөйлү алыстап кетпейли деп кудалашкан. Ал эми эки үй-бүлөдө тең кыз же уул төрөлсө анда алар түбөлүк курбу же анттуу дос болуп калышкан.

Мындай кудалашуулар бир гана түштүк Кыргызстанда эмес түндүктө да көп кездешкен, мындай кудалашуу жөнүндө төмөндөгү окумуштуулардын эмгектеринде белгиленген С.М. Абрамзон [1, б. 239], А.С. Кочкунов [5, б. 137–151] жана башка. Мындан сырткары бел куда казактарда [2, б. 94-105], жарым көчмөн өзбектерде [8-б. 52], тажиктерде [6, б. 66-85] ж. б. Борбордук Азия элдеринде да болгон.

Ал эми бешиктеги балдарды кудалашуу кээ бир жерлерде кошуна өзбек, тажик элдердин диалектинен алынып бешик кетти, бешикте белгилешти деп аталган. Мындай кудалашууда бири-бирине мамилеси жакын адамдар тууган урук болуу максатында, ата-энелери баланын ден-соолугун жана ата-энесинин коомдогу ордуна карап кудалашкан.

Түштүк Кыргызстандын көп жеринде мындай кудаалар кыз төрөлгөн үйгө барып кызга күмүш сөйкө салышкан – бул салт сырга такты деп аталган. Изилденип жаткан мезгилде жергиликтүү элдерде, бардык Борбордук Азияда жашаган элдердей эле күмүш өтө бааланган, себеби анын дарылоочу касиети бар деп эсептешкен, ошондуктан болочок келин ден-соолугу бекем чоңоюп, барган жердин уругун улантып ден-соолугу бекем балдарды төрө-

шүнө ишенишкен. Ошондуктан кыргыздарда күмүш, алтындан да баалу болуп эсептелген [7, б. 31].

Ушунун натыйжасында сырга салуу менен кудалар өзүнүн баласына кызды ээлеп койгону түшүндүрүлгөн. Балдар чоңойгондо, алар кааласада, каалабасада үйлөнүшкөн. Мындай кудалашуу жөнүндө бардык кошуналар, айылдаштар кабардар болгон, ошондуктан бул үйгө келип кызын эчким сурай алган эмес, кошуналары эгаси бар кыз деп айтышкан.

Бул кудалашууларда сөзсүз түрдө калың төлөнгөн анан дагы аябай көп өлчөмдө, бел куда да, балдардын төрөлүшүн күтүп анан калын маселесин чечишкен, ал эми бешик куда да, сүйлөшүп сырга салган мезгилден тартып калын айтылган балдар бойго жеткен мезгилге чейин төлөнүп бүтүш керек болгон.

Калыңды көбүнчө мал менен өлчөшкөн, бир коро кой деп аталган мисалы, элүүдөн жүз койго чейин, андан сырткары ар бир майрамда кыздын үйүнө келип баалуу белектерди тартуулашкан, иляс сандип материалынан көйнөк, даки оромол, паран оромол – деп аталган жолуктарды беришкен. Балдар бойго жеткен мезгилге чейин калың төлөнүп бүткөн, болочок кудалар бири-бирин куда деп чакырышкан.

Бирок, изилденип жаткан жерде мындай кудалашуу өзүнүн салтуулугуна жана чарбачылык байланыштарына карабастан жалпы элдин нормасы болуп эсептелген эмес. Ошондуктан бул салт өзүнүн баалуулугун жогото баштаган, ал эми үйлөнүү той жөнүндө маселе балдар бойго жеткен мезгилде козголо баштаган.

Ал эми балдары 10-12 жашка жеткендеги кудалашуунун төмөндөгү түрлөрү, изилденип жаткан аймакта кеңири тараган – баш байлоо, кешиктеш куда, эшиктеш куда, каршы куда деп аталган.

Бири-бири менен жакын мамиледе болгон ата-энелер, сүйлөшүп кыздын ата-энесинин макулдугун алып, кызга жолук салып башын байлашкан – бул баш байлоо кудалашуусу деп аталган.

Ал эми кийинкиси бири-бири менен тууган урук болуу деп, кешиктерин бөлүшүп жешип жүргөн адамдар – бул кешиктеш кудалар деп аталган.

Көп жылдар бою, бир дубал кошуна жашап жүргөн адамдар бири-бири жөнүндө жакшы билип, жакшы жаманда бири-бирин колдошуп жүргөн адамдар эшиктеш куда болуу деп макулдашып кудалашат.

Ал эми бири-бири мене алмашма нике – бул карышы кудалар. Тагыраак айтканда бир адам өзүнүн кызын экинчи бир адамдын уулуна берген, ал эми экинчиси өзүнүн карындашын биринчисинин инисине турмушка берген. Бул маалыматты окумуштуу А. Жумагуловдун материалдары да далилдейт анда кайчы куда деп аталып, кээде кыздары же карындаштары менен эмес, бир кыйла алысыраак даражадагы туугандарынын кыздары менен алмашышкан [4, б. 52].

Мындай кудалашуулар Борбордук Азиянын башка элдерине да, маселен өзбектерге [8, б. 49] жана түркмөндөрдө [3, б. 194] белгилүү.

Г.П. Васильеванын пикири боюнча, никенин мындай формасы генетикалык жактан дуалдык уюмдашуунун шарттарында экзогамияга барып такалышы мүмкүн. Андан ары, патриархалдык-феодалдык мамилелердин таасири астында никенин бул формасынын мазмуну өзгөрүп, кыздар менен алмашуу үйлөнүү тоюна материалдык чыгымдарды, баарынан мурда калың төлөөнү азайтуу же жокко чыгаруу максаты менен жасалган. Расимди мындай түшүндүрүүгө көп негиздер бар, муну, мисалы, кыргыздардын каршы кудасынан да көрүүгө болот.

Чогулган материалдарга караганда, изилденип жаткан жерде, кыз баланы алыска берүү сейрек кездешкен, себеби алыска кеткен кыз менен карымкатнаш байланыштары жолдун алыстыгынан, кыйынчылыктарды туудурган. Кыздарга алыска турмушка чыксан ыйлап жүрүп өтүп кетесин, сени жоктоп эч ким барбайт деп түшүндүрүшкөн. Ошондуктан көбүнчө ал башка улуттун өкүлү болсо да кошуна элдер менен кудалашуулар болуп келген.

Жогоруда белгилегендей түштүк Кыргызстанда жашаган кыргыздардын кудалашуусунун түрлөрүнүн өзгөчөлөнткөн белгилери болуп алардын аталышында, сырга салды салтында жана сөз беришкен кудалардын балдары бойго жеткен мезгилде сөзсүз түрдө үйлөнүшкөнү белгиленет.

Кыргыздардын кудалашуу салтынын түрлөрү, жогоруда белгилегендей Борбордук Азияда жашаган башка элдери менен болгон окшоштугу, бул элдердин тарыхый тагдырларынын бирге өткөндүгүн, этникалык жактан калыптануу процесси ал элдердин эң кийинки маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрүнө таасирин тийгизүүчү байланыштарын көрсөтүп турат.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи [Текст] / С.М.Абрамзон.- Фрунзе: Кыргызстан, 1990. - С. 480.
2. Аргынбаев Х.А. О некоторых пережиточных формах брака у казахов [Текст] / Х.А.Аргынбаев // Семья и семейные обряды у народов Средней Азии и Казахстана. - М., 1978. - С. 94-105.
3. Васильева Г.П. Туркмены-нохурли [Текст] // Среднеазиатский этногр. сборник. Тр. Ин-та этнографии. - Т. XXI. - М., 1954. - С. 215.
4. Джумагулов А. Семья и брак у киргизов Чуйской долины [Текст] / А.Джумагулов. - Фрунзе: Изд-во АН КиргССР, 1960. - С. 96.
5. Кочкунов А.С. Традиционная свадьба у киргизов (Структура и некоторые вопросы семантики обрядовых ритуалов) [Текст] / А.С. Кочкунов // Вопросы истории Кыргызстана. - Бишкек, 2012. - № 4. - С. 137-151.
6. Кисляков Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / Н.А. Кисляков. - Л.: Наука, 1969. - С. 240.
7. Осмонова С.К. Традиционные свадебные обряды киргизов юго-запада Ферганской долины (конец XIX– нач. XX вв.) [Текст]/С.К. Осмонова. - Ош, 2015. - С. 208.
8. Потапов Л.П. Материалы по семейно-родовому строю у узбеков-кунград [Текст] / Л.П. Потапов // Научная мысль. - Ташкент, 1930. - №1. - С. 37-52.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент Маматов А.